

ПРОБЛЕМИ ВИХОВАННЯ

УДК 378:165.742

А. В. Міняйлова

КОМПОНЕНТНО-СТРУКТУРНИЙ АНАЛІЗ ГУМАНІСТИЧНОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ

Гуманістичне виховання особистості є складним інтегративно-динамічним утворенням з певною структурою, розуміння якої є необхідною умовою ефективності зазначеного процесу.

Аналіз науково-педагогічної літератури виявив недостатню розробленість структури гуманістичного виховання особистості, проте засвідчив тенденцію розв'язання цього завдання у педагогічній науці. Визначимо з позицій системного підходу його компоненти та наявні зв'язки між ними з метою конкретизації й уточнення розуміння сутності гуманістичного виховання студентів.

Формуючи свій власний підхід щодо виокремлення і структуризації компонентів гуманістичного виховання студентів, ми спиралися на дослідження Л. Виготського, С. Рубінштейна, О. Леонтьєва та ін. з питань теорії діяльності, її структури і зв'язку з формуванням особистості; Л. Бобко, Г. Васяновича, І. Зязюна, С. Гончаренка, В. Сухомлинського та ін. – з проблем гуманістичного виховання особистості; І. Бега, Г. Костюка – з питань особливостей особистісно-професійного розвитку в юнацькому віці.

Метою дослідження є компонентно-структурний аналіз гуманістичного виховання студентів. Відповідно до мети нами поставлено такі завдання: 1) розкрити структуру гуманістичного виховання студентів; 2) визначити критерії сформованості його компонентів; 3) визначити інтегративний зв'язок між ними.

При розробці структури гуманістичного виховання студентів технічних університетів ми дотримувались таких принципів: визначені компоненти мають повністю розкривати процес гуманістичного виховання особистості і відповідати віковим психологічним особливостям студентів.

На основі аналізу науково-педагогічної літератури з проблем визначення структури гуманістичного виховання (Л. Бобко, І. Шевчук та ін.) та з урахуванням зазначених вище принципів, ми дісталися висновку про доцільність розробки такої структури, до складу якої увійшли компоненти: *потребно-мотиваційний, когнітивний та діяльно-поведінковий*. Розкриємо детально сутність кожного з них з урахуванням вікових психічних особливостей студентів у контексті їх професійного становлення.

Згідно з психологічною структурою діяльності суб'єкта (Л. Виготський, С. Рубінштейн, О. Леонтьєв та ін.), першочергового значення у структурі гуманістичного виховання особистості набуває

потребнісно-мотиваційний компонент, від рівня сформованості якого залежить ефективність всього зазначеного процесу. До складу цього компоненту входять потреби, інтереси і мотиви. Потреба виступає першопричиною діяльності. Це неусвідомлений стан людини. Усвідомлення потреби призводить до виникнення мотива.

Внутрішні та зовнішні протиріччя у свідомості студента між потребами і можливостями їх реалізації в контексті нашого дослідження стають міцною рушійною силою, стійким мотивом до гуманістичного виховання студентів. На подолання цих протиріч спрямована змістова наповненість *потребнісно-мотиваційного* компоненту гуманістичного виховання, а саме: інтерес до формування власної особистості, прагнення набуття гуманістичних особистісних якостей, потреба у саморозвитку, самовихованні й самоосвіті.

Мотивація гуманістичного виховання студентів, на наш погляд, не може відбуватися ізольовано від мотивації їх професійного становлення. Студенти повинні усвідомлювати значущість гуманістичного виховання у майбутній професійній діяльності.

Проблема мотивації професійного становлення студентів освічена в роботах вітчизняних і зарубіжних науковців: Г. Балла, Є. Климова, Є. Ільїна, Г. Крайга, І. Кона, Н. Мащенко, В. Переверзевої та ін.

Аналіз наукової літератури із зазначеної проблеми призвів нас до висновків про те, що формування позитивної „Я-концепції” студентів, їх світогляду, гуманістичних особистісних якостей, гуманістичних ідеалів сприятиме їх професійному становленню, а усвідомлення своєї професійної значущості, в свою чергу, сприятиме самореалізації особистості студентів. Тобто, мотивація гуманістичного виховання знаходиться у взаємній залежності з мотивацією професійного розвитку студентів.

На основі проведеного нами теоретичного аналізу структури *потребнісно-мотиваційного* компоненту гуманістичного виховання студентів, взаємозалежності з мотивацією їх професійного становлення та психологічних особливостей мотиваційно-потребнісної сфери у юнацькому віці, ми виокремили таку низку основоположних потреб і мотивів: інтерес до формування власної особистості, прагнення набуття гуманістичних особистісних якостей, потреба у прояві цих якостей у професійному середовищі та у повсякденному житті, потреба у саморозвитку, самовихованні й самоосвіті, усвідомлення значущості гуманістичного виховання у своєму професійному становленні.

Критерієм сформованості *потребнісно-мотиваційного* компонента гуманістичного виховання студентів ми вважаємо *гуманістичну спрямованість* – особистісне прагнення фахівців застосувати свої знання, вміння, досвід у майбутній професійній сфері на гуманістичних засадах (Є. Барбіна, К. Щедролосоєва) [1, с. 11]. Більш детального й ґрунтовного визначення гуманістична спрямованість набуває у А. Кудусової: «це особистісне утворення, яке: а) є інтеграцією знань і уявлень людини про добро, істину, справедливість, незумовлену цінність інших людей, моральні

норми суспільства і соціуму; б) детермінує її емоційно-ціннісну сферу мотивами альтруїзму, співпереживання та співчуття (емпатії), соціальну відповідальність за власні дії; в) стійко визначає її поведінку і вчинки в ситуаціях морального вибору шляхом їх співставлення з найвищими загальнолюдськими цінностями і ідеалами; г) є сукупністю інваріантних збудників і способів діяльності, відповідних цим цінностям і ідеалам, що діють незалежно від умов і ситуацій, в яких людина знаходиться» [2, с. 9].

Потребнісно-мотиваційний компонент гуманістичного виховання студентів трансформується на різних етапах, але залишається актуальним протягом всього зазначеного процесу.

Підґрунтям для *когнітивного компоненту* гуманістичного виховання студентів виступає сукупність загальних філософських, науково-методологічних, психолого-педагогічних та дидактичних положень про сутність людських знань. Він уявляє собою систему теоретичних знань, на базі якої в надалі формуються вміння, навички та якості, які забезпечують високий рівень гуманістичної вихованості особистості.

До складу когнітивного компоненту гуманістичного виховання студентів входять, на нашу думку, такі інформативні блоки. Перший – це теоретичні знання про гуманізм, історію його виникнення і розвитку, гуманістичну парадигму розвитку суспільства, гуманістичні ідеали і цінності, гуманізацію освіти, гуманістичний світогляд, значущість гуманістичних якостей в житті кожної особистості. Система знань даного блоку дозволить спрямувати виховання молоді людини у гуманістичне русло, сприятиме формуванню її гуманістичного світогляду, розумінню її місця у світі, усвідомленню цінності її життя і неповторності кожної особистості.

Іншим важливим інформаційним блоком когнітивного компоненту виступають знання про сутність гуманістичного виховання студентів, мету, завдання, принципи, методи і прийоми його реалізації. Значущість даної складової виявляється у наданні студентам теоретичних знань про процес формування особистості на гуманістичних засадах, здатної до коректного спілкування, прояву гуманістичних якостей, саморозвитку і самовиховання, розкриття і розвитку своїх природних здібностей. Знання мети, завдань і принципів гуманістичного виховання зорієнтує студентів у виборі життєвих установ, формуванні гуманістичного світогляду. Інформація про методи і прийоми гуманістичного виховання допоможе їм у самовихованні, практичній діяльності, спілкуванні тощо.

Очевидно, що гуманістичне виховання студентів має свої специфічні особливості, зумовлені фаховим спрямуванням навчально-виховного процесу закладу освіти. І тому третім інформаційним блоком когнітивного компоненту ми визначаємо знання, які розкривають особливості гуманістичного виховання майбутніх фахівців певного профілю, а саме: специфіка гуманістичного виховання майбутніх фахівців, роль гуманістичного виховання у конкретній професійній діяльності, методи та прийоми розв'язання комунікативних завдань, засоби ефективного

підвищення рівня професійної свідомості (відповідальності, здатності передбачувати наслідки своєї діяльності).

Юнацький вік є дуже сприятливим для гуманістичного виховання, оскільки саме в цей період людина переживає пік емоційного розвитку, який характеризується інтенсивністю прояву моральних та естетичних почуттів; сильним впливом емоційних переживань на формування світогляду; новим життєвим періодом, для якого характерні глибинні емоційні процеси; суперечливістю почуттів, поглядів, прагнень, настроїв [3, с. 224]. І за таких умов засвоєння теоретичних знань з питань гуманістичного виховання відбувається не у формі накопичення інформації, правил, законів, фактів тощо, а переживається особистісно на чуттєво-емоційнім рівні і носить вирішальний, трансформуючий характер у свідомості особистості.

Критерієм сформованості когнітивного компоненту гуманістичного виховання студентів виступає *гуманістичний тезаурус*, під яким ми розуміємо активно діючий поняттєвий запас, сформований на основі знань, отриманих завдяки всім трьом інформаційним блокам. Також до його складу входять знання, отримані до періоду навчання в університеті, які виявляються опорними у подальшому засвоєнні матеріалу.

Важливої ролі у структурі гуманістичного виховання студентів набуває *діяльнісно-поведінковий компонент* – система вмінь, навичок та якостей особистості, які забезпечують високий рівень її гуманістичної вихованості. Він полягає у системі поведінкових актів і вчинків студента, які розкривають його доброзичливе ставлення до інших людей, що проявляється у гуманності, милосерді, тактовності, співчутті, емпатії, терпимості, повазі до іншої людини, до її думки, здатності до розуміння, толерантності, відповідальності, справедливості, життєвим оптимізмі, комунікативності тощо. Таким чином, діяльнісно-поведінковий компонент виступає практичною реалізацією гуманістичної спрямованості особистості і є індикатором сформованості потребнісно-мотиваційного і когнітивного компонентів.

Особливістю діяльнісно-поведінкового компонента у порівнянні з іншими є те, що він проявляється у міжособистісній взаємодії суб'єкта виховання (студента) з іншими людьми на відміну від двох попередніх компонентів, які спрямовані на формування і перетворення внутрішнього світу особистості.

Значущість діяльнісно-поведінкового компонента у структурі гуманістичного виховання зумовлена діяльнісним підходом (А. Леонт'єв, С. Рубінштейн та ін.), який «ґрунтується на визнанні діяльності основою, засобом і вирішальною умовою розвитку особистості» [4, с. 40].

У гуманістичній психолого-педагогічній науці діяльнісний підхід передбачає опору на власні внутрішні закономірності розвитку особистості, а діяльність виступає як механізм саморегуляції суб'єкта виховання в процесі його розвитку. Таким чином, гуманістичне виховання спрямоване на максимальну самореалізацію особистості студента – її вільний розвиток,

розкриття і реалізацію творчого потенціалу, природних здібностей і талантів. Очевидно, що в такому випадку діяльнісний підхід набуває особистісної орієнтації і вже йдеться про особистісно-діяльнісний підхід.

В контексті зазначеного підходу з урахуванням особливостей особистісно-професійного розвитку студентів діялісно-поведінковий компонент гуманістичного виховання передбачає наявність таких умінь, навичок і якостей, які б забезпечили ефективну взаємодію на гуманістичних засадах між суб'єктами педагогічного процесу вищого навчального закладу, сприяли максимальній самореалізації і формуванню позитивної «Я-концепції» студентів та знайшли своє практичне втілення в їх майбутній професійній діяльності. Серед них провідними є: гуманність, доброзичливість, емпатія, співчуття, співпереживання, терпимість, відповідальність, комунікативність, комунікативна толерантність; потреба у самоосвіті, самовихованні й саморозвитку; потреба у самореалізації; здатність до рефлексії; навички міжособистісної і колективної взаємодії; уміння створювати позитивний психологічний клімат у колективі.

Вирішального значення у структурі діялісно-поведінкового компонента гуманістичного виховання студентів, на наш погляд, набуває наявність в особистості гуманності, яка, з одного боку, розуміється як особистісна якість, ототожнена з людяністю, а з іншого – «як певна психологічна установка особистості, її внутрішня орієнтація на доброзичливість у взаєминах між людьми» [5, с. 58].

Одна з домінуючих ролей у структурі діялісно-поведінкового компонента гуманістичного виховання належить комунікативним здібностям особистості, оскільки комунікація складає основу навчальної діяльності студента. Вона розкривається у суб'єкт-суб'єктному характері педагогічної взаємодії. Такий характер, в свою чергу, забезпечується діалогічним стилем педагогічного спілкування, який передбачає подвійний зворотній зв'язок між суб'єктами педагогічного процесу на засадах співробітництва.

Емпатія – це здатність особистості поставити себе на місце іншої людини, відчувати її емоційний стан і адекватно реагувати на нього з метою підтримки й допомоги. Емпатія передбачає здатність до співчуття, співпереживання і співучасті, які знаходяться, на думку Г. Бреслава, у такій ієрархічній взаємозалежності: співпереживання – це ситуативна реакція, співчуття – це тривале співпереживання, а співучасть – це просоціальна дія на основі співпереживання та співчуття [6, с. 264].

Під доброзичливістю розуміють прагнення людини бути відкритою до інших людей, бажати їм добра, бути щирою. Доброзичливість виступає одним з ключових механізмів формування і підтримки позитивного, сприятливого соціально-психологічного клімату в колективі, під яким розуміють двосторонні відносини між членами колективу, характер стосунків між ними, ставлення до умов і виду сумісної діяльності, до керівника колективу. Він залежить від багатьох факторів, зокрема від

особистісних якостей його членів, характеру стосунків між ними, настрою, зовнішніх факторів тощо.

Соціально-психологічний клімат колективу впливає безпосередньо на якість виконуваної спільної роботи і є одним з вирішальних чинників успішної діяльності колективу. Тому ми вважаємо за необхідне вміння створювати і підтримувати позитивний, сприятливий соціально-психологічний клімат у студентському колективі ВНЗ і надалі у професійній сфері і виокремлюємо як дуже важливу складову діяльнісно-поведінкового компонента гуманістичного виховання студентів.

Сприятливий позитивний клімат у студентському колективі характеризується доброзичливістю, довір'ям, високою вимогливістю членів колективу один до одного, до якості роботи, сприятливою та діловою критикою, вільним висловлюванням своєї думки, відсутністю конфліктів і тиску з боку керівника, відповідальністю кожного члена колективу за результат сумісної діяльності тощо. І як наслідок, такі колективи мають високі показники успішності й ефективності сумісної діяльності.

Також слід зазначити, що гуманістична парадигма розвитку суспільства наголошує на свободі вибору кожною особою своїх дій, вчинків, поглядів, переконань тощо. Але свобода вибору вимагає від особистості моральної відповідальності за свої вчинки. Під моральною відповідальністю розуміють якість особистості, яка проявляється у здатності передбачати наслідки своїх дій та вчинків з метою запобігання можливому негативному ходу подій.

Оскільки особистість знаходиться у суспільстві та контактує і взаємодіє з іншими людьми, то кожен її вчинок як результат вільного морального вибору впливає на оточуючих людей і, можливо, суспільство в цілому. Тому ми визначаємо відповідальність як одну з найважливіших особистісних якостей, які повинні бути притаманні гуманістично вихованій особистості.

Виокремлюючи потребу в самоосвіті, саморозвитку й самовихованні як складову діяльнісно-поведінкового компонента, ми спиралися на думку про те, що самореалізація особистості – одне з основоположних завдань гуманістичного виховання – неможлива без самоосвіти, самовиховання і саморозвитку, потреба у яких характеризує особистість як активну, творчу, діяльну.

Самоосвіта, самовиховання і саморозвиток означають свідому, планомірну роботу над собою з метою самовдосконалення. Цей процес сприяє розкриттю творчого потенціалу, природних здібностей студента, формуванню особистісних якостей, переконань, життєвих позицій та світогляду.

Потреба в самоосвіті характеризує «внутрішній світ людини, її активне ставлення до навколишнього середовища, доцільність зміни і перетворення його шляхом освоєння і розвитку наявних форм культури» [7].

Саморозвиток визначається як «фундаментальна здатність людини ставати та бути справжнім суб'єктом свого життя; здатність робити своє життя предметом практичного перетворення» [8, с. 157].

Під самовихованням розуміють свідому діяльність людини, спрямовану на вироблення в собі позитивних рис і подолання негативних, на перетворення власної особистості [4].

Важливим аспектом самовиховання, самоосвіти і саморозвитку є рефлексія. Вона проявляється у здатності особистості до внутрішнього самоаналізу, а саме – до аналізу своєї поведінки, вчинків, думок, прагнень, бажань, станів тощо. Рефлексія (самоаналіз) відбувається шляхом порівняння «Я»-реального з «Я»-ідеальним, аналізується рівень відповідності особистості до загально прийнятих соціальних норм. Її результатом є новий образ «Я», за допомогою якого відбувається саморегуляція та корекція поведінки.

Дуже тісно з поняттям «самоаналіз» пов'язане поняття «самооцінка» – підструктура особистості, яка дозволяє з позицій власного розуміння смислу критично оцінити свої дії, вчинки, ставлення, емоційний стан і под. [4, с. 651] Рівень розвитку здатності до самоаналізу і самооцінки залежить від рівня інтелектуального розвитку особистості, сформованості моральних особистісних якостей тощо.

У період юнацтва (студентства) особистість дуже схильна до самоаналізу і самооцінки, що зумовлено такими факторами: 1) новий соціальний статус особистості (самостійність, престиж і значущість майбутньої професійної діяльності); 2) зміна виду діяльності (нею стає спеціальна навчальна і практична професійна діяльність); 3) нові форми діяльності, що передбачають більшу самостійність, свободу вибору; 4) розширення соціального оточення, сфери контактів; 5) досягнення віку юридичної та громадянської зрілості, що передбачає відповідність за свої вчинки перед суспільством [9].

Ураховуючи вікові психологічні особливості юнацтва та зазначені вище фактори їх активування, самоаналіз та самооцінка мають дуже вагомe значення у структурі діяльнісно-поведінкового компонента гуманістичного виховання студентів, оскільки цей період характеризується підвищеною увагою особистості до своєї ідентифікації, до осмислення своєї сутності, свого внутрішнього світу, свого місця в світі, розкриття здібностей і талантів, готовністю конструктивно реалізовувати себе у творчій діяльності.

Критерієм сформованості діяльнісно-поведінкового компонента ми вважаємо *гуманістичну ідентифікацію*, під якою розуміємо сукупність поведінкових актів, вчинків і особистісних якостей студента, які ідентифікують його як гуманістично виховану особистість. Гуманістична ідентифікація визначається рівнем сформованості означених вище вмінь, навичок і якостей особистості – гуманності, доброзичливості, емпатії, співчуття, співпереживання, співучасті, терпимості, відповідальності, комунікативності, комунікативної толерантності; потреби у самоосвіті, самовихованні й саморозвитку; потреби у самореалізації; здатності до

рефлексії; навичок міжособистісної і колективної взаємодії; умінь створювати позитивний психологічний клімат у колективі.

Наведена структура гуманістичного виховання студентів, на наш погляд, повністю розкриває сутність зазначеного процесу. Але слід зауважити, що виокремлені компоненти (потребнісно-мотиваційний, когнітивний і діяльнісно-поведінковий) не є самостійними та ізольованими один від одного. Всі вони знаходяться у взаємній залежності, взаємному зв'язку та інтеграційній єдності. Так, потребнісно-мотиваційний компонент знаходиться у двосторонньому зв'язку з когнітивним і діяльнісно-поведінковим: він спонукає до надбання теоретичних знань з метою здійснення діяльності і безпосередньо до самої діяльності. Когнітивний і діяльнісно-поведінковий компоненти також впливають на потребнісно-мотиваційний, оскільки надбання нових знань, досягнення нових результатів у діяльності розкривають перед особистістю нові можливості й нові горизонти, що надає їй нового поштовху (мотивації) до діяльності. У свою чергу, когнітивний і діяльнісно-поведінковий компоненти також знаходяться у взаємозв'язку: теоретичні знання виступають підґрунтям для діяльності і навпаки – діяльність сприяє засвоєнню нових знань.

Таким чином, чітке розуміння структури гуманістичного виховання студентів сприятиме підвищенню його ефективності шляхом конкретизації завдань на кожному етапі та добору відповідних форм, методів і засобів.

Список використаної літератури

- 1. Щедролюсева К. О.** Формування професійної майстерності майбутніх учителів музики і художньої культури : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук. : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / К. О. Щедролюсева. – К., 2005. – 21 с.
- 2. Кудусова А. Ш.** Формування гуманістичної спрямованості майбутніх учителів початкових класів у процесі професійної підготовки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук. : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / А. Ш. Кудусова. – К., 2005. – 21 с.
- 3. Кузин В. С.** Психологія : учебн. для худож. училищ / под ред. Б. Ф. Ломова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Высшая школа, 1982. – 256 с.
- 4. Мойсеюк Н.** Педагогіка : навч. посіб. / Неля Мойсеюк. – [5-е вид., доп. і переробл.]. – К., 2007. – 656 с.
- 5. Бобко Л. О.** Гуманістичне виховання студентів вищих навчальних закладів фінансово-економічного профілю у позанавчальній діяльності : дис. ... канд. пед. наук. : 13.00.04 / Бобко Лариса Олександрівна. – Київ, 2003. – 268 с.
- 6. Бреслав Г. М.** Психологія емоцій / Гершон Бреслав. – М. : Смысл ; Издат. центр «Академия», 2004. – 544 с.
- 7. Бурлука О. В.** Самоосвіта особистості як соціокультурне явище : автореф. дис... канд. філос. наук. : 17.00.01 / О. В. Бурлука ; Харків. держ. акад. культури. – Х., 2005. – 16 с.
- 8. Сухомлинский В. А.** Избранные педагогические сочинения : в 3-х т. – М. : Педагогика. – 987 с.
- 9. Савчин М. В.** Вікова психологія : навч. посіб. / М. В. Савчин, Л. П. Василенко. – К. : Адемвидав, 2005. – 360 с. – (Альма-матер).

Міняйлова А. В. Компонентно-структурний аналіз гуманістичного виховання студентів.

У статті розкрито структуру гуманістичного виховання студентів вищих навчальних закладів з урахуванням їх вікових психологічних особливостей у контексті професійного становлення. Визначено його компоненти (потребно-мотиваційний, когнітивний та діяльнісно-поведінковий) та критерії їх сформованості (гуманістична спрямованість, гуманістичний тезаурус та гуманістична ідентифікація відповідно). Розкрито структуру кожного компонента та простежено їх інтегративний зв'язок і взаємовплив.

Ключові слова: гуманістичне виховання, структура, компоненти, критерії сформованості, гуманістична спрямованість, гуманістичний тезаурус, гуманістична ідентифікація.

Миняйлова А. В. Компонентно-структурный анализ гуманистического воспитания студентов

В статье раскрыта структура гуманистического воспитания студентов высших учебных заведений с учетом их возрастных психологических особенностей в контексте профессионального становления. Определены его компоненты (потребностно-мотивационный, когнитивный и деятельностно-поведенческий) и критерии их сформированности (гуманистическая направленность, гуманистический тезаурус и гуманистическая идентификация соответственно). Раскрыта структура каждого компонента и выявлены их интегративная связь и взаимовлияние.

Ключевые слова: гуманистическое воспитание, структура, компоненты, критерии сформированности, гуманистическая направленность, гуманистический тезаурус, гуманистическая идентификация.

Minyaylova A. V. Components and Structural Analysis of Students Humanistic Education

The structure of students humanistic education has been discovered in the article considering their age-related psychological peculiarities and professional development. Its components (needs and motivational, cognitive, and behavioral), criteria of formedness (humanistic directionality, humanistic thesaurus and humanistic identification) have been determined. The structure of each component has been discovered. Their integrative connections and co-influence have been traced.

Key words: humanistic education, structure, components, criteria of formedness, humanistic directivity, humanistic thesaurus, humanistic identification.

Стаття надійшла до редакції 05.10.2012 р.

Прийнято до друку 21.12.2012 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Савченко С. В.